

*Sosyolojinin Türkiye'ye Giriş*  
**Ulm-i İktisadiyye**  
**ve**  
**İçtimaiyye Mecmuası**

Ümit Akca

Dođu Kitabevi - 57  
Sosyologca Kitapları Dizisi - 29

T.C  
Kültür ve Turizm Bakanlıđı  
Sertifika No:  
16997

*Sosyologca Kitapları Genel Yayın Yönetmeni*  
Ertan Eğribel  
Ufuk Özcan

*Kapak ve Sayfa Düzeni*  
Atilla Ceylan

*Baskı-Cilt*  
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd.Şti.  
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 244  
Topkapı/İSTANBUL  
Tel: 0212 576 01 36

1. Baskı: Ekim 2013

Bu kitabın tüm yayın hakları Dođu Kitabevi'ne aittir.  
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller  
Kültür Bakanlıđı Telif Hakları Sözleşmesi  
geređi yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-5296-40-7

Dođu Kitabevi  
Cağalođlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağalođlu İstanbul  
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

[www.dogukitabevi.com](http://www.dogukitabevi.com)

# İÇİNDEKİLER

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| GİRİŞ.....                                             | 5  |
| I. BÖLÜM                                               |    |
| SOSYOLOJİNİN GELİŞİM SÜRECİ.....                       | 7  |
| 1. Ortaçağ Toplum Düşüncesi.....                       | 7  |
| Ampirist Akım .....                                    | 7  |
| Ütopik Akım .....                                      | 8  |
| Doğal Hukuk Akımı .....                                | 8  |
| 2. XIX. Yüzyılda Avrupa’da Yaşanan Gelişmeler .....    | 8  |
| Avrupa İhtilalleri .....                               | 9  |
| Sanayi Devrimi .....                                   | 9  |
| İletişim İmkânlarının Artması .....                    | 9  |
| 3. Sosyolojinin Ortaya Çıkışı .....                    | 9  |
| Saint-Simon .....                                      | 10 |
| Auguste Comte.....                                     | 10 |
| 4. Sosyolojide İlk Toplum Yaklaşımları.....            | 11 |
| Pozitivist Yaklaşım: Comte’un Toplum Görüşü .....      | 11 |
| Organizmacı Yaklaşım: Spencer’in Toplum Görüşü .....   | 13 |
| Evrimci Yaklaşım: Darwin’in Toplum Görüşü.....         | 14 |
| Çatışmacı Yaklaşım: Marx’ın Toplum Görüşü .....        | 15 |
| Coğrafyacı Yaklaşım: Le Play’in Toplum Görüşü.....     | 16 |
| II. BÖLÜM                                              |    |
| SOSYOLOJİNİN OSMANLI TOPLUMUNA GİRİŞİ.....             | 19 |
| 1. Osmanlı Düşünce Ortamını Hazırlayan Faktörler ..... | 19 |
| Modernleşme Süreci .....                               | 19 |
| Batı Kaynaklı Siyasal Çabalar.....                     | 25 |
| Osmanlı Kaynaklı Siyasal Çabalar.....                  | 26 |

|                                                    |    |
|----------------------------------------------------|----|
| Osmanlı Aydınının Pozitivist Düşünce Tarzı.....    | 27 |
| Batı Sosyal Düşüncesinin Etkileri .....            | 29 |
| II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Fikir Akımları ..... | 32 |
| 2. Osmanlı Düşüncesinde Sosyoloji .....            | 39 |
| Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası .....    | 41 |
| Diğer Akımlar .....                                | 52 |

### III. BÖLÜM

#### ULUM-İ İKTİSADİYYE VE İCTİMAİYYE MECMUASI'NDA

|                |    |
|----------------|----|
| SOSYOLOJİ..... | 55 |
|----------------|----|

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| 1. Genel Sosyal Değerlendirmeler .....               | 55  |
| Sosyoloji.....                                       | 56  |
| Fikir Akımları.....                                  | 69  |
| Sosyal Olaylar ve Sosyal İlişkiler .....             | 81  |
| Sosyal Kurumlar .....                                | 89  |
| 2. Evrimci Sosyal Değerlendirmeler .....             | 98  |
| Evrim.....                                           | 98  |
| Evrimin Sebepleri.....                               | 99  |
| Evrimin Etki Alanları.....                           | 106 |
| 3. Coğrafyacı Toplum Değerlendirmeleri .....         | 123 |
| Coğrafi Çevrenin Belirleyiciliği.....                | 123 |
| Coğrafi Çevrenin Belirleyicilik Alanları.....        | 126 |
| 4. Organizmacı Değerlendirmeler .....                | 139 |
| Organizma ve Toplum Benzerliği.....                  | 141 |
| Organizmalar ile Toplumların Benzerlik Alanları..... | 144 |
| 5. Pozitivist Değerlendirmeler .....                 | 152 |
| Felsefe-i Müsbete (Pozitif Felsefe) .....            | 153 |
| 6. Çatışmacı Sosyal Değerlendirmeler .....           | 156 |
| Çatışmanın Sebepleri.....                            | 157 |
| Çatışma Alanları.....                                | 160 |

|            |     |
|------------|-----|
| SONUÇ..... | 161 |
|------------|-----|

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| Kaynakça.....                                | 165 |
| Ek-1 Dergide Yayınlanmış Olan Makaleler..... | 171 |
| İndeks .....                                 | 176 |

# GİRİŞ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kültürel ve politik olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşmeye başladığı XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bir bilgi topluluğu olarak (Soyyer 1995: 260) ortaya çıkan Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nda şekillenen sosyolojik fikir ortamının incelenmesiyle sınırlıdır. 28 Aralık 1908 yılında yayın hayatına başlayan ve 1911 yılı Nisan ayına kadar 27 sayı<sup>1</sup> olarak yayınlanan dergi, Türkiye'de sosyal bilimler alanında yayınlanmış ilk ciddi, sürekli ve bilimsel yayın organı olma şerefini taşımaktadır (Erkul 1990: 135).

Dergi, II. Meşrutiyet döneminin maliye bakanlarından Mehmed Cavid Bey, eğitim ve sağlık bakanlarından Rıza Tevfik, sosyolojinin Türk toplumuna taşınmasında rol oynamış önemli isimlerden biri olan Ahmet Şuayb, çalışmaları ve yetiştirdiği eğitimcilerle Cumhuriyet döneminin önemli eğitim projelerinden birisi olan Köy Enstitüleri'ni kurarak eğitim sistemimiz üzerinde büyük etkilerde bulunan öğrencileri yetiştiren (Acaroğlu 1966: 112-113) ve Satı Bey ile birlikte Türk sosyoloji literatüründe ilk uygulamalı çalışmaları yapan Bedi Nuri (Ülken 1979: 166-167) derginin kurucuları ve devamlı yazarlarıdır.

Bu çalışmanın amacı Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nın Türk sosyolojisine katkılarını ve Türk sosyolojisi içindeki yerini araştırmaktır. Bu çalışma, Türkiye'de sosyolojinin bilinenden daha köklü bir geçmişi olduğu düşüncesine dayanmakta ve alanında ilk olan Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nı kendisinden önce yapılan çalışmalardan daha sistematik bir tarzda incelemeyi de amaçlamaktadır.

Çalışmanın başında derginin erişilebilen bütün sayıları fotokopi yoluyla İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Daha sonra si-

---

<sup>1</sup> Bazı kaynaklarda derginin 27 sayı ve 7 cilt olarak yayınlandığı belirtilmekte ise de, İstanbul'daki koleksiyonlarda 24. sayıdan sonraki sayılara ulaşılamamıştır. Bu yüzden çalışma ilk 24 sayıyı kapsamaktadır.

yasi tarih, kültür tarihi, sosyal yapı, fikir akımları ve sosyal teoriler açısından konuya dair literatür taraması yapılmış, geniş bir literatür ve kaynak grubuna erişilmiştir. Bu taramalar sırasında doğrudan dergiye yönelik bir yüksek lisans tezine ve birçok makaleye ulaşılarak değerlendirilmiştir. Dergiyi teşkil eden makalelerden ekonomi, tarih, felsefe ve psikoloji içerikli olanları bir yana bırakılarak sadece sosyoloji muhtevalı makaleler dikkate alınmıştır.

Çalışma bir literatür çalışmasıdır. Çalışma sırasında öncelikle makalelerin genel eğilimi tespit edilerek bunlar başlıklar haline getirilmiş ve her makalenin konuları ayrı ayrı sınıflanmıştır. Ancak sistematik olmayan ve siyaset, sosyoloji, psikoloji veya ekonomi bileşimi olan makaleler olabildiğince sistematikleştirilmiştir. Bu çalışma sırasında yazarların tarafımızdan ifade edilen fikirleri normal aralıklı yazılmış ve günümüz diliyle ifade edilmiş, yazarın aynen aktarılan cümleleri tırnak içinde ve o zamanın dili ile yazılmıştır. Günümüzde hiç kullanılmayan Osmanlıca kelimeler ve terimlerin karşılığı parantez içinde verilmiştir. Dipnotlarla da bazı ek bilgiler verilmiştir.

## I. BÖLÜM

# SOSYOLOJİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Sosyolojik düşüncenin bir bilime dönüşmesi başlıca şu dört aşamadan geçerek gerçekleşmiştir: Birinci aşamada Eski Yunan'daki "toplumu ve devleti bir bütün varsayma" temelinde gelişen ve Eski Yunan Felsefesi'nin parlak çağlarında başlayan bir sosyolojik düşünüş ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada "sosyal hayat hakkındaki görüşlerin doğal hukuk esasına dayanarak dinden ayrılması" aşaması görülmektedir. Üçüncü aşamanın belirgin özelliği "sosyolojiye geçişi hazırlayan realist toplum teorileri" konusundaki gelişmedir. Dördüncü ve son aşamada ise sosyoloji "kendine özgü bir konuya sahip olmuş, sosyolojik yöntem, kavram ve terimler" ortaya çıkmıştır (Çağatay 1987: 10-15).

### 1. Ortaçağ Toplum Düşüncesi

İlkçağdan beri toplum hakkında gerek İslam dünyasında, gerekse Batı dünyasında var olan toplum anlayışları Rönesans sonrasında çağdaş sosyolojiye temel oluşturan yeni bir bakış açısına ulaşmıştır. Avrupa'da şekillenmeye başlayan toplum anlayışı Rönesans'tan sonra önemli bir değişikliğe uğramıştır.

#### Ampirist Akım

Ampirist Akım'ın temsilcisi olarak kabul gören Machiavelli bu konuda en etkili düşünürlerden biridir. *Hükümdar* adlı eserinde toplum, siyaset, liderlik gibi kavramları işlemiş ve ideal bir yönetici tiplemesi yapmıştır. Eski anlayışın tersine toplumu ideal değil, gerçek bir varlık olarak kabul eden bu düşünür, toplumun İlkçağ'da *ahlak ve din* olarak belirlenen varlık amacını *egemenlik ve politika* olarak yeniden ortaya koymuştur. Onun bu teorisi İlkçağ ve Ortaçağ toplum anlayışının temel farklılığını oluşturur.

## II. BÖLÜM

# SOSYOLOJİSİNİN OSMANLI TOPLUMUNA GİRİŞİ

Batı kaynaklı düşünceler genel anlamda Tanzimat Fermanı'ndan itibaren Osmanlı toplumuna girmeye başlamış olmakla birlikte, bir bilim olarak sosyoloji ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra gündeme gelmiştir. Sosyolojinin Osmanlı toplumuna girmesi, Osmanlı Modernleşmesi'ni içeren uzun bir sürecin sonucunda olmuştur. Bu sürecin öğeleri, dönemin fikir akımları içinde yer alan aydınlar, bu aydınların ülke içindeki ve ülke dışındaki fikir çevreleri ve siyasal hareketlerden uzak ancak Osmanlı toplumunu o günkü durumundan sadece bilimin kurtarabileceğine inanan aydınlar ile bu aydınların çabalarıdır. Bununla birlikte konu bu iki etkenle sınırlandırılmaz.

### *1. Osmanlı Düşünce Ortamını Hazırlayan Faktörler*

#### **Modernleşme Süreci**

Farklı tanımları olmakla birlikte genellikle bir değişim süreci olarak anlaşılan modernleşme, dünyayı *Batı bakış açısıyla görme* (Karpas 1995: 101) ya da *sosyal ve siyasî değişme* olarak da kabul edilebilir. Bu anlamda modernleşme, sanayileşmeyi müteakip Batı medeniyetine dâhil olan ülkelerde görülen sosyal ve siyasî değişimleri içine alır. Bu değişimler arasında şehirleşme, mesleki şemadaki değişimler, sosyal hareketlilik, yaygın eğitim, mutlakîyetçi siyasî düzenden çoğulcu temsili siyasî düzene ve nihayet "bırakınız yapınlar" anlayışından modern "refah devleti" anlayışına geçiş sayılabilir. Kavram bu şekilde hem sosyal, hem de politik değişmeyi ihtiva etmektedir (Bendix 1991: 99).

Osmanlı toplumunun modernleşmesi açısından Lale Devri'ne kadar götürülebilecek olan (Dursun 1995: 7) Batı etkisi Osmanlı toplumundan gelen *dışa açılma çabaları*, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin *Sefaretname* ve Sait Mehmet Efendi ile İbrahim Mütefferika'nın ilk Türk matbaasını açışları

### III. BÖLÜM

## ULUM-İ İKTİSADİYYE VE İÇTİMAİYYE MECMUASI'NDA SOSYOLOJİ

**D**ergide yapılan sosyal değerlendirmeler yazar tarafından okunan -çoğu kere Fransızca- bir kitap veya bir dergideki fikirlerin benimsenmesi ve bu fikirlerin Türkçe ifadesi şeklinde yapılmıştır. Bu yüzden bu değerlendirmeler sistematik değildir. Ancak makalelerin ana teması içinde bir bütünlük teşkil etmeyen bu fikirler inceleme kolaylığı olması için bazı başlıklar altında sınıflanmıştır. Bu sınıflama sırasında öncelikle yazıdaki *Evrimsicilik* veya *Organizmacılık* gibi genel eğilimler dikkate alınmış, bunu takiben yazarların işlediği konular bu tür başlıklar ve genellemeler altında toplanmıştır. Ayrıca bu sınıflamalar yazarların farklı görüşlerin etkilerini taşımaları sebebiyle bazen bir bütünlük taşımamaktadır.

#### 1. Genel Sosyal Değerlendirmeler

##### Bilimlerin Sınıflandırılması

Rıza Tevfik'e göre bilimin gündelik anlamıyla terim anlamı arasında fark vardır. Sıradan bilgiler, gündelik hayatımızda kullandığımız bilgilerdir ve bilim sayılamazlar. Bu bilgiler sadece *bir şeyleri bilmek* anlamına gelir ve belli bir konuya özgü değildir. Bu tür bilgilere ise herkes sahip olabilir. Oysa bir bilimin *kendine özgü, deney ve gözlem* ile bilgi sahibi olunabilecek bir konusu vardır (Rıza Tevfik 1324c: 385).

Şimdiye kadar yapılan bilim sınıflamaları konusunda bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yanlışlıkların ilk sebebi doğayı araştırmacı bir bakış açısıyla gözleyememektir. Çünkü bu zamana kadar hem bu gözlemi yapmaya yarayan araçlar yeterince gelişmiş değildir, hem de bu gözlemi yapacak bilim adamları yeterince yetenekli değildirler. Bilimlerin tasnifi konusunda bu gün de geçerli olan bir güçlük vardır (Rıza Tevfik 1324c: 386):

“Münhasıran bir ilmin mevzu-u mahsus ve muayyenini teşkil edecek olan hadisat-ı tabiiyyeyi hangi evsafına tertib ve tasnif etmeliyiz ki etrafını cami

## SONUÇ

U lum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne giden sürecinde bilim açısından bir kilometre taşı niteliği taşımaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yayın hayatına başlayan dergi, yayınlandığı dönemin önemli simalarını bünyesinde toplamaktadır. Dergi, adından da anlaşılacağı gibi bir ekonomi ve toplum bilimleri dergisidir. Ekonomi konusundaki yazılar, yazarları açısından neredeyse bir tekdüzelik içinde iken, toplum bilimleri konusundaki yazılar hem konu, hem de yazarları açısından büyük bir çeşitliliğe sahiptir.

Çalışmamız, konusu itibarıyla sadece toplum bilimleri hakkında yazılan yazıları kapsamaktadır. Bu anlamda, yazarlar açısından Ahmed Şuayb, Ali Kami, Asaf Nefi, Ayni-zade Hasan Tahsin. Bedi Nuri, Fazıl Ahmed, Halide Salih (Halide Edip Adivar), Rıza Tevfik, Salih Zeki ve Satı Bey (Satı el-Husrî); konular açısından ise devlet, inanç hürriyeti, Fransız ihtilali ve Rusya örnekleminde sosyal tip ve durum değerlendirmeleri, toplumda hüküm süren etkenler, fikir akımları, toplumların evrimi ve toplum içi mücadele, sosyoloji, toplumlaşma yeteneği, sosyal hayat, sosyal psikoloji ağırlıklı olmakla birlikte zihniyetler ve zihniyetlerin değişimleri, bilim, toplum bilimleri, eğitim, bilim adamları, nüfus, ahlâk, bilimlerin sınıflandırılması, işçiler, endüstrileşme ve sonuçları, insan hakları, siyasal sistemler, toplumlar ve organizmalar arası benzerlikler gibi çok yönlü bir niteliğe sahiptir.

Derginin fikrî temeli, sosyolojinin gelişim sürecinde izlediği yol ile paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda Ortaçağ sosyal düşüncesinin ve sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkmasının önemli izleri görülmektedir. Derginin sosyoloji anlayışı Ondokuzuncu Yüzyıl toplum düşünceleri ve sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkmasıyla birlikte çeşitlenen toplum yaklaşımlarını da ortaya koymaktadır.

Sosyoloji, Osmanlı toplumsal düşüncesine Tanzimat ile başlayan uzun bir modernleşme süreci sonucunda girmiştir. Modernleşme sürecinde bazı fikir akımları ile politik çabalar yan yana devam etmiş ve sosyolojinin Osman-

## EK-1 YAZAR ve MAKALE İNDEKSİ

- Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid, "Mukaddime ve Program", Sayı: 1, 15 Kanun-u Evvel 1324, ss. 1-10.
- Ahmed Şuayb, "Avamil-i İctimaiyye 1", Sayı: 5, 1 Mayıs 1325, ss. 41-80.
- Ahmed Şuayb, "Avamil-i İctimaiyye 2", Sayı: 6, 1 Haziran 1325, ss. 145-160.
- Ahmed Şuayb, "Avamil-i İctimaiyye 3", Sayı: 7, 1 Temmuz 1325, ss. 289-321.
- Ahmed Şuayb, "Devlet ve Cemiyet", Sayı: 1, 15 Kanun-ı Evvel 1324, ss. 54-71.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 1", Sayı: 1, 15 Kanun-ı Evvel 1324, ss. 124-144.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 2", Sayı: 2, 15 Kanun-u Sani 1324, ss. 277-288.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 3", Sayı: 2, 15 Kanun-u Sani 1324, ss. 413-424.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 4", Sayı: 4, 15 Mart 1325, ss. 543-553.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 5", Sayı: 5, 1 Mayıs 1325, ss. 109-122.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 6", Sayı: 6, 1 Haziran 1325, ss. 238-257.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 7", Sayı: 7, 1 Temmuz 1325, ss. 396-398.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 8", Sayı: 8, 1 Ağustos 1325, ss. 527-535.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 9", Sayı: 9, 1 Eylül 1325, ss. 108-112.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 10", Sayı: 10, 1 Teşrin-i Evvel 1325, ss. 247-256.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 11", Sayı: 11, 1 Teşrin-i Sani 1325, ss. 427-432.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 12", Sayı: 12, 1 Kanun-u Evvel 1325, ss. 555-560.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 13", Sayı: 13, 1 Kanun-u Sani 1325, ss. 119-134.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 14", Sayı: 14, 1 Şubat 1325, ss. 246-256.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 15", Sayı: 15, 1 Mart 1326, ss. 414-424.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 16", Sayı: 16, 1 Nisan 1326, ss. 523-531.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 17", Sayı: 17, 20 1 Mayıs 1326-1 Ağustos 1326, ss. 691-706.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 18", Sayı: 17-20, 1 Mayıs 1326-1 Ağustos 1326, ss. 860-864.
- Ahmed Şuayb, "Fransa İhtilal-i Kebiri 19", Sayı: 21, 1 Teşrin-i Evvel 1326, ss. 979-993.
- Ahmed Şuayb, "Hürriyet-i Mezhebiyye 1", Sayı: 2, 15 Kanun-u Sani 1324, ss. 145-162.
- Ahmed Şuayb, "Hürriyet-i Mezhebiyye 2", Sayı: 2, 15 Kanun-u Sani 1324, ss. 315-340.
- Ahmed Şuayb, "Hürriyet-i Mezhebiyye 3", Sayı: 4, 15 Mart 1325, ss. 433-497.
- Ahmed Şuayb, "İkinci Filib ve Eslafi 1", Sayı: 9, 1 Eylül 1325, ss. 20-46.
- Ahmed Şuayb, "İkinci Filib ve Eslafi 2", Sayı: 10, 1 Teşrin-i Evvel 1325, ss. 171-190.
- Ahmed Şuayb, "Rusya 1", Sayı: 11, 1 Teşrin-i Sani 1325, ss. 289-306.
- Ahmed Şuayb, "Rusya 2", Sayı: 12, 1 Kanun-u Evvel 1325, ss. 457-475.
- Ahmed Şuayb, "Rusya 3", Sayı: 14, 1 Şubat 1325, ss. 146-173.